

Klas Gustavsson

Antonio Gramsci

Antonio Gramsci föddes 1891 i det fattiga Sardinien. Gramsci har blivit en av de mest omskrivna marxistiska tänkarna och är än idag föremål för stora kontroverser. Trots att Gramsci kom från enkla förhållanden fick han möjlighet att studera vid universitetet i Turin. Det var konflikten mellan Sardiniens primitiva jordbruksförhållanden och den stora industristaden Turin – spänningen mellan den enkla folkligheten och det intellektuella livet i staden – som formade kommunisten Gramsci. Han medverkade i lokalredaktionen för den socialistiska dagstidningen *Avanti* och organiserade sig i socialistpartiet.

Den ledande filosofen i Italien hette vid den här tiden Benedetto Croce.

Croce, som själv varit lärjunge till den italienska marxismens fader Antonio Labriola, representerade en hegelianskt influerad liberalism, men lånade ofta marxismens begrepp. Gramsci vänder sig i sin filosofi ofta mot Croce som han betraktar som en försvarare av ett reaktionärt tankesätt, men Gramsci kan samtidigt inte dölja att han stod under inflytande av Croce.

Strax efter krigsslutet 1919 medverkar Gramsci, tillsammans med bland andra Togliatti och Tasca, till att ge ut tidningen *L'Ordine Nuovo* (»Den nya ordningen«). *L'Ordine Nuovo* skulle komma att växa till en inflytelserik kommunistisk dagstidning. Italien skakades under denna tid av en våg av strejker ute

på de stora industrierna och tidningen spelade en viktig roll som organisatör i dessa proletära strider. När socialistpartiet splittrades vid kongressen i Livorno 1921 kom Gramsci att tillhöra det nya kommunistpartiet PCI. Så småningom invaldes han i det italienska parlamentet och blev PCI:s ordförande. 1926, när fascisterna gripit makten, arresterades Gramsci. Specialdomstolen för landets säkerhet dömde honom senare till tjuugo års fängelse för sin politiska verksamhet. Domaren förklarade att: »Denna hjärna måste hindras att verka de närmaste tjugo åren«. Varken fängelse Domen eller hans alltmer vacklande hälsa kunde dock hindra Gramscis från att tänka och skriva. Efter hans död kunde hans svägerska smuggla ut 32 stycken fulltecknade anteckningsböcker från fängelset. »Fängelseanteckningarna« – *Quaderni del Carcere* – skrevs under perioden 1929-1932 och utgör Gramscis politiska testamente. Sedan böckerna först gavs ut 1948 har de varit föremål för flera olika tolkningar. På grund av fängelsecensuren tvingade Gramsci att ersätta flera av marxismens viktigaste begrepp och namn med kodade omskrivningar. Det är fängelseanteckningarna som brukar åberopas när man vill framhålla originaliteten och genialiteten hos Gramscis författarskap. Detta är förstås inte utan anledning, men det bör samtidigt också framhållas att man redan i *L'Ordine Nuovo* kan finna flera intressanta och originella tankegångar hos Gramsci.

Redan under *L'Ordine Nuovo*-tiden

kan man se hur Gramscis revolutionära strategi avviker från andra mer dominerande strömningar inom marxismen. Gramsci menar att arbetarna i fabriksråden måste skapa sina egna alternativa strukturer. Precis som Lenins sovjeter var fabriksråden den proletära statens embryo. Men fabriksrådsrörelsen hämtade också tydliga influenser från anarkismens spontanitet. Meningen med rådsorganisationen var att sluta samman arbetarna direkt på fabriken, och inte som de traditionella fackföreningarna organisera arbetarna efter yrkeskategori. På detta sätt ville Gramsci undvika den byråkratiska förstelning som hämmade klassmobiliseringen. Fabriksråden skulle vara oberoende av de traditionella arbetarsammanslutningarna och skulle även omfatta de oorganiserade arbetarna och syndikalisterna. Råden skulle fungera som ett utbildningscentra för arbetarna och Gramsci tog själv ett stort ansvar när det gällde undervisningen. Det var emellertid ingen syndikalistisk rådsocialism som förfäktades. Gramsci betonar nödvändigheten av ett revolutionärt parti och frigör sig aldrig helt från en hierarkiskt disciplinär syn på arbetarklassens ledarskap. Spänningen mellan disciplin och spontanitet är central för hela Gramscis författarskap.

I sitt fängelse måste Gramsci självkritiskt granska den socialistiska rörelsens nederlag på kontinenten. Det enda land där revolutionen blivit verklighet var paradoxalt nog Ryssland, det vill säga det land där kapitalismen var som minst utvecklad. Det kunde alltså inte –

som den ortodoxa marxismen hade framhållit – enbart vara utvecklingen av den ekonomiska basen och produktivkrafterna som var avgörande för när samhället var moget för den socialistiska revolutionen. För att analysera skeendena i samhället måste Gramsci förändra den klassiska bas-överbyggnadsmetaforen. Genom att separera överbyggnaden i två sfärer – stat och civilt samhälle – kunde han nu utröna skillnaderna mellan öst och väst. I det civila samhället, som omfattade samhällseliga institutioner som kyrkor, fackföreningar, skolor etc, kunde den härskande klassen utöva sin makt genom ett »spontant samtycke«. Samtycket – *hegemonin* – var möjlig tack vare att den härskande klassen utvecklat sina egna ideologer och lyckats att assimilera andra grupper av intellektuella. På så sätt hade man lyckats göra den egna världsåskådningen till den dominerande och få sin maktställning att anses vara legitim. Staten – det vill säga parlament, regering, domstol, polis och militär – användes som en tvångsapparat och säkrade repressionen mot de som inte samtyckte.

I väst var det civila samhället »robust« till sin natur, medan tsarväldet i Ryssland uppvisat ett civilt samhälle som var »primitivt och geléartat«. Därför hade den ryska revolutionen kunnat rikta sig direkt mot ett övertagande av

statsapparaten. I väst hade det »värn av jordvallar och kasematter¹« som det civila samhället här utgjorde uppbådat ett massivt motstånd mot revolutionen. Manöverkriget, som Gramsci kallade den ryska revolutionära praktiken, var här inte en möjlig strategi. Istället måste arbetarrörelsen föra ett utdraget ställningskrig riktat mot det civila samhällets institutioner. Ställningskriget skulle inrikta sig på att utveckla intellektuella (arbetareklassens organiskt intellektuella). Strategin syftade också till att assimilera andra grupper av intellektuella, för att så etablera ett nytt hegemoniskt block. Det bör påpekas att Gramscis position skiljer sig från den avantgardistiska synen på arbetareklassens ledarskap, som fanns inom såväl den tyska marxismen som hos bolsjevismen. Gramsci menar att alla människor är att betrakta som intellektuella, i det att alla omfattar ett bestämt språk och en världsbild. Det som utmärker de intellektuella skikten är att de har en samhällsfunktion såsom intellektuella. För arbetarklassens organiska intellektuella måste denna arbetsdelning mellan det praktiska och det teoretiska arbetet upphävas. Arbetareklassens intellektuella resning handlar på så sätt om att »förnya en redan existerande aktivitet och göra den »kritisk«².

Redan under sina första år som frihetsberövad bestämde sig Gramsci för

1. Ett bombsäkert skyddsrum.

2. Antonio Gramsci, *En kollektiv intellektuell* (1967)

att skriva om Fords hegemoniska projekt. Till sin svägerska Tatiana Schucht skriver han den 23 maj 1923 att han läst Fords *I dag och i morgon*. »Ford tycks mig som teoretiker helt komisk även om han är en stor industriföretagare«³. En av Gramscis skrivböcker kom att handla om den hyperrationaliserade produktionen vid Fords fabriker. På samma sätt som Gramsci skilt mellan de olika förhållandena i öst och väst visar han på avgörande skillnader mellan de västeuropeiska industriländerna och Amerika. I Europa fanns ett antal »parasitära skikt« som saknade någon väsentlig funktion inom produktionen. I Amerika fanns inte samma »fossila avlagringar« av präster, lantadel, handelsmän etc. Gramsci skriver: »Vi kan därför säga att ju äldre ett lands historia är, desto större och mer betungande är de avlagringar det har i form av en mängd onyttiga lättingar som lever på arvet av från sina »Förfäder«⁴. I USA hade så kapitalistklassen en fördel gentemot Europa i det att det inte fanns några parasitära skikt, som i kraft av en historisk tradition eller given succession uppbar några privilegier. I Amerika hade *taylorismen*, omsatt av Ford, angett nya metoder för arbetets organisering. Genom förbudslagstiftningen mot rusdrycker, och den noggranna kontrollen av de arbetandes sexuella vanor, organiserades arbetarnas

liv. Gramsci drar intressanta paralleller mellan Ford och Trotskijs planering och organisering av den tunga industrin. När vi läser Gramsci förstår vi också varför de ryska kommunisterna ägnade Fords skrifter sitt intresse. Bolsjevikerna och de amerikanska ingenjörerna sökte båda efter en ny »moralisk reform« och i förlängningen en ny människotyp.

Tanken att en samhällsordning avspeglar sig i specifika människotyper är långt ifrån ny. Redan när Sokrates i Platons dialog *Staten* vill utreda hur en rättträdig människa är, väljer han att först utröna hur den rättträdiga staten är skaffad. De olika styrelseskikten representeras av bestämda karaktärer hos individerna i staten. Inom marxismen har liknande tankar funnits. Engels menade till exempel att när det kommunistiska samhället uppnåtts, och familjen avskaffats som ekonomisk institution, skulle detta också förändra människans sexualitet. Den unge Marx som 1843 först nedtecknade sin teori om alienationen i det kapitalistiska samhället såg upphävet av privategendomen och arbetsdelningen som förverkligandet av människans väsen.

Gramsci vill undvika metafysiskt tal om »människans väsen« och använder sig istället av Marx bestämning av människan som en »ensemble av samhälle-

3. Antonio Gramsci, *Brev från fängelset*, Urval av Carl-Göran Ekewald (1981).

4. Antonio Gramsci, *Selection from prison notebook* (1971), s 285, ur James Jolls biografi *Gramsci* (1979) övers. Elisabeth Helms.

liga relationer«. Disciplineringen av arbetaren innebär att människan istället bestäms på ett enkelt sätt till sin position i produktionsprocessen.

I *Amerikanism och Fordism* närmar sig Gramsci frågan om en demokratisk ekonomi på ett något otraditionellt sätt. Frågan vidgas till att inte bara vara en fråga om produktionsprocessen. Gramsci visar att också kontrollen över arbetarnas reproduktion och konsumtion är en omfattande del av disciplineringen. Frågan om ekonomisk demokrati kan

inte lyftas ut som en separat fråga, utan måste kopplas till en omfattande formering av ett hegemoniskt block. Därför behåller texten sin aktualitet också i dagens post-fordistiska diskussion om en demokratisk ekonomi. Det som här återges är ett urval av Gramscis anteckningar om amerikanism och fordism. Urvalet är kanske inte lämpat som en introduktion till Gramscis filosofi, men visar ändå på den intellektuella spänsten i hans filosofiska arbete. Texten har aldrig tidigare utgivits på det svenska språket.